

**O'RTA OSIYO XVI ASR MINIATYURA SAN'ATIDA SAROY HAYOTI
AKS ETISHI VA TASVIRIY REALIZMNING SHAKLLANISHI**

Ibodov Ixom Sodiqovich

Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros ilmiy-tadqiqot instituti

katta ilmiy xodimi, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'rta Osiyoda XVI asr miniatyura san'atining asosiy xususiyatlari, xususan, saroy hayoti va adabiy manbalar tasviri hamda tasviriy realizmning shakllanish jarayoni tahlil etilgan. Miniatyura asarlarida saroy marosimlari, hukmdorlar hayoti, ziyofatlar va adabiy syujetlar orqali ijtimoiy-madaniy muhit aks ettirilgan. maqolada miniatyura san'ati Sharq xalqlarining ko'hna badiiy meroslari qatorida tahlil qilinib, miniatyura nafaqat bezak san'ati, balki xalqning tarixiy xotirasi, estetik didi va ma'naviy qarashlarini mujassamlashtiruvchi hodisa sifatida o'rganiladi. Shuningdek, Kamoliddin Behzod maktabi ta'siri ostida realizm unsurlarining rivojlanishi, inson qiyofasi, kiyim-kechaklar, me'moriy obidalar va tabiat manzaralarining haqqoniy tasviri yoritilgan. Tadqiqotda miniatyura san'ati faqatgina badiiy meros emas, balki tarixiy-ma'naviy manba sifatida ham ahamiyat kasb etishi ilmiy asosda ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, XVI asr, miniatyura san'ati, saroy hayoti, adabiy manbalar, qo'lyozma, tasviriy realizm, Kamoliddin Behzod, Buxoro maktabi, Hirot maktabi, Sharq san'ati, estetik qarashlar, san'at falsafasi.

**ОТРАЖЕНИЕ ПРИДВОРНОЙ ЖИЗНИ И ФОРМИРОВАНИЕ
ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО РЕАЛИЗМА В ИСКУССТВЕ МИНИАТЮРЫ
СРЕДНЕЙ АЗИИ XVI ВЕКА**

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные особенности искусства миниатюры Средней Азии XVI века, в частности изображения дворцовой жизни и литературных источников, а также процесс формирования изобразительного реализма. В миниатюрных произведениях отражены дворцовые церемонии, жизнь правителей, пиршества и литературные сюжеты, через которые передан социально-культурный контекст эпохи. В статье

миниатюра анализируется в ряду древнейших художественных традиций народов Востока и рассматривается не только как декоративное искусство, но и как явление, воплощающее историческую память народа, его эстетический вкус и духовные представления. Кроме того, освещается развитие элементов реализма под влиянием школы Камолиддина Бехзада, правдивое изображение человеческих образов, одежды, архитектурных сооружений и пейзажей. В исследовании показано, что искусство миниатюры представляет собой не только художественное наследие, но и важный историко-духовный источник.

Ключевые слова: Средняя Азия, XVI век, искусство миниатюры, дворцовая жизнь, литературные источники, рукопись, изобразительный реализм, Камолиддин Бехзад, бухарская школа, гератская школа, восточное искусство, эстетические взгляды, философия искусства.

DEPICTION OF COURT LIFE AND THE FORMATION OF PICTORIAL REALISM IN 16TH-CENTURY CENTRAL ASIAN MINIATURE ART

Annotation: This article examines the main features of the miniature art of sixteenth-century Central Asia, particularly the depiction of court life and literary sources, as well as the process of the formation of pictorial realism. Miniature works reflect court ceremonies, the life of rulers, feasts, and literary plots, through which the socio-cultural context of the era is conveyed. The article analyzes miniature art as part of the ancient artistic traditions of Eastern peoples and considers it not only as a decorative art, but also as a phenomenon embodying the historical memory of the people, their aesthetic taste, and spiritual worldview. In addition, the development of elements of realism under the influence of Kamoliddin Behzod's school is highlighted, including the truthful depiction of human figures, clothing, architectural structures, and landscapes. The study demonstrates that miniature art represents not only an artistic heritage but also an important historical and spiritual source.

Keywords: Central Asia, 16 th century, miniature art, court life, literary sources, manuscript, pictorial realism, Kamoliddin Behzod, Bukhara school, Herat school, Eastern art, aesthetic views, philosophy of art.

XVI asr O'rta Osiyo san'ati, ayniqsa, miniatyura maktabi taraqqiyotida muhim bosqich hisoblanadi. Shayboniylar hukmronligi davrida saroy hayoti, adabiy manbalar asosida yaratilgan qo'lyozmalar va tasviriy san'at yodgorliklari xalqning ma'naviy

hayotida o'chmas iz qoldirgan. Miniaturada san'ati bu davrda nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki tarixiy voqelikni aks ettiruvchi manba sifatida ham katta ahamiyatga ega bo'lgan[1]. XVI asr yarmidagi O'rta Osiyo miniaturada san'atining boshqa yo'nalishi nisbatan yorqin, temuriylar davri mahalliy an'anaviy miniaturada san'ati bilan, hamda yuqorida qayd etilgan "Shohnoma" asariga ishlangan miniaturalar, hamda qo'lyozmadagi Ulug'bek va bir gurux portretlar tasviri bilan bog'liq. Uning uslubiy jihatdan o'ziga hosligi bu yirik figuralilik, undagi kamfiguralilik, kolaritning bosiqliqi, me'moriy manzarasiga nisbatan tabiat manzarasining munosabatning afzalligi va tabiat manzarasining oddiyligidir. Ushbu miniaturada san'ati yo'nalishida tasviriy uslubiyatning lo'nda va aniqligidan qat'iy nazar kompozitining yorqinligi ranglar mutanosibligi, hamda bir necha baquvvat figuralar chizgisidagi proporsiya va qalam-tasvirning aniqligi bilan ajralib turadi. O'sha davr Xonliklari va yundagi hokimlar va uning a'yonlari talabini qondirish maqsadida bo'lsa kerak, rassomlar o'zbeklarga xos bo'lgan muhitning bir qator detallarini (bo'laklarni) aks ettirishga o'z diqqatlarini jalb etganlar. Bular soqol-mo'yablar tasviri, kigizdan ishlangan oval ko'rinishdagi qora hoshiyalik oq bosh kiyim, otliq harbiylarniki kabi ingichka poshnalik etik, qurol-yaroqlar va boshqalar. A.Navoiyniy "Hamsa"sig'a, hamda "Fatya-noma" va "Tarihi-abulhayr" qo'lyozmalariga ishlangan miniaturalar shu uslubiy yo'nalishda ishlangan. Mir Alisher Navoiyning "Hamsa"si hijriy 928-yilda (1521-1522 yillar) Shohruhiya viloyati hokimi (Toshkent janubida) Shayboniyzoda Abdul muzaffar Suloton Muhammad uchun qayta yozilgan[2].

Bu qo'lyozma asar ikki miniatyurachi rassomlar tomonidan bezatilgan bo'lishi mumkin degan tahmin bor. Ulardan biri ushbu kitob uchun ko'proq miniaturada ishlagan bo'lib, u asosan Movoraunnahr uslubida ijod qilgan. Bahromg'orning beqiyos go'zallik sohibasining sur'ati bilan tanishuvi asari xuddi shu uslubda bajarilgan. Oltin rangli osmonda yorqin qirmizi tepalik ustidan jingalak bulutchalar ohista suzib bormoqda. Qirmizi tepalik yon-bag'rida ahyon-ahyonda ritmik holda yam-yshil o'tlar o'smoqda. Ushbu manzarada Bahromg'or oltin rang bilan hoshiyalangan sarg'ish rangli tahtiravonda o'tirib suratni ko'zdan kechirmoqda. Uning oyoq tomonida rassom o'tirgan holda tasvirlangan, tepalik ortidan saroy ayonlaridan 3 kishi qarab turibti, ulardan biri shoh qurollarini ushlab turibti, qolgan ikkisi esa hatti-harakatlari bilan bo'lib o'tayotgan voqeaga o'z munosabatlarini bildirmoqdalar. Kiyimlardagi ranglar majmuyi asar kompozitsiyasiga rangbo-ranglik baxsh etish bilan bir qatorda unga sokin ritm, detallar muvozanati hamda harakatsizlik (statiklik) kiritadi. "Tarihi-Abulhayr"ga ishlangan miniaturalar bo'yoq ranglarining nihoyatda kontrastligi(bir-

biriga nisbatan qarama-qarshi ranglar), ranglar jilosining mustahkamligi (plotnost') va harakatchanligi (intensivnost') bilan ajralib turadi. Shayboniylar sulolasining asoschisi Abulhayrga bag'ishlangan bu qo'lyozma kitobda tarixiy voqealar kompilyativ bayon etilgan, biroq turli davrdagi voqelarni tasvirlashda rassom o'ziga tanish bo'lgan XVI asr o'zbek xonlarining saroy hayoti va turmush tarzidan foydalangan. Shunday qilib "Gazahon va uning a'yonlari ... joyda" deb nomlangan miniatyurada mo'g'il xoni va ko'plab saroy ayonlari o'zbeklarga xos bo'lgan kiyim va bosh kiyimda, xon esa qimmatbaho chodir ostidagi katta gilam ustiga o'rnatilgan taxti ravon ustida o'tirgan holda tasvirlangan. Saroy hayoti tasviri miniatyuralarda aks etishi Shayboniylar saroyida san'at va adabiyotga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, miniatyura asarlarida saroy marosimlari, ziyofatlar, elchilar qabul marosimlari, ov manzaralari keng tasvirlangan. Bu tasvirlar hukmdorlarning siyosiy qudrati bilan bir qatorda, ularning madaniy-ma'naviy qiyofasini ham ifoda etadi. Saroy hayotini tasvirlashda boy ranglar, nafis chiziqlar va detallar asosiy o'rinni egallaydi[3].

XVI asr san'atiga xos bo'lgan "islami" va "madohil" naqshlar bilan bezatilgan. Bu va boshqa miniatyuralarda rassom aks ettirilgan qatnashchilar figurasini bir qator tik turgan yoki o'tirgan holda tasvirlash orqali o'zi hohlamagan ravishda saroy hayotining naqadar zerikarli ekanini ifodalagan. Biroq bu miniatyuralarning umumiy ko'rinishiga yorqin ranglar hayotiy quvonch va joziba bahsh e'tadi; yam-yashil o'tloqlarning anvoyi gullarga burkanganligi, osmonning oltin rangi, liboslarning, gilamlarning va bezakdor matolarning yorqinligi, oq rangli kiygizdan yasalgan xon o'tovining naqshlar bilan bezatilganligi fikrimizning dalilidir. Rassom tomonidan "Tarixi-Abulxayr" miniatyurasida tog' yon bag'ri manzarasida tasvirlangan saroy hayoti sahna ko'rinishi yaqin kunlarga o'z an'alariga sodiq bo'lgan dasht o'zbeklarining bahor kezlari tog' yon bag'rlariga va bog'u-rog'larga chiqishni xush ko'rganliklarini ifodalashga intilgan bo'lsa ajab emas. Bu mashhur Hirot miniatyura maktabiga xos bo'lgan panjara ortidan tomosha qilinadigan me'morchilik bilan uyg'unlashgan, mevali daraxtlar ekilgan, ariqlari g'ishtlar bilan ishlab chiqilgan va shaklli hovuzlar bilan bezatilgan emas, balki, tabiiy o'tzor va qir-adirlar manzarasidir. Hattoki, podshoh Shokirning o'z haramida javzasi bilan gilamda o'tirgan holati, bir qancha kanizaklar va musiqachi qizlar bir oz nariroqda joylashgan bo'lib, bir juft (cheta) yoshlar xonaning alohida ajratilgan erida osoyishta jimlikda tasvirlangan; sharoitning sirli holati bu erda tungi samoning to'q havo rangda berilishi va oltindan yasalgan shamdonda yonib turgan 2 dona sham orqali aks ettirilgan. XVI asrning 2-yarmidan boshlab O'rta Osiyo miniatyurachi rassomlari ijodida o'z aksini topgan 2

maktab yoʻnalishi, yaʼni Hirot va Movaraunnahr miniryura maktablari baʼzan birlashib, baʼzan esa elpigʻich kabi boshqa yangi yoʻnalishlarga ajralib turgan. Miniaturachi rassomlarning bir qismi Behzod anʼanalarini davom ettirib kelmoqda. “Temur-noma” kitobini 1583 yilda miniatyuralar bilan bezatgan rassom shular jumlasidan boʻlib, uning miniatyuralari qalam tasvirning aniqligi, figuralarning nozik siyohqalam bilan chizib chiqilganligi, gavda holatining shitobi, kompozitsiya munosabatlarining nafasat toʻlaligi bilan Behzod anʼanalarini davom ettirib kelganligidan dalolat berib turadi. U nafaqat oddiy taqlidchi, balki asarlarida Behzod ijodiga hos boʻlgan jang sahna koʻrinishidagi bosiq, vazmin joʻshqinlik, hamda kompozitsiyasida, harakatlarida va figuralarning holatlarida asabiy hayajon uning ham asarlariga hosdir. Xirof maktabi anʼanalariga goho nozik, goho esa xunarmandlarga xos dagʻalligi bilan itoatkorona amal qilishi shu davrning koʻplab taqlidchilarni hayratga soladi. Jomiyning “Tuxfatul-Axror” asariga ishlangan miniatyuralar tipik namunada ishlangan. Uning qadimgi qoʻl-yozmalarida yozib qoldirgan sanalarning guvohlik berishicha hattot bu erda 1543-1583 yillarda faoliyat koʻrsatgan. Uning qalamiga mansub boʻlgan qoʻlyozmalarining birida “Yusuf va gʻaroyib koʻzgu” mavzuiga ishlangan miniatyurada ochiq koʻshkdagi qabul mavzusini aks ettirgan. Biroq, “Sayohatchi toshbaqa” va “Oshiq keksa va goʻzal” miniatyuralarida jonli hayotiy sahna koʻrinishi oʻz aksini topgan. Ulardan biri tabiat qoʻynida tasvirlangan boʻlsa, ikkinchisida esa boy xonadonning koʻcha tomondan koʻrinishi tasvirlangan. Bu erda koʻz oʻngimizda nozik, bir oz istehzoli rassom benuqson tasvir va toza boʻyoqlar ustasi sifatida gavdalanadi. Rassom Abdurahmon Jomiyning nasihatimiz sheʼrlarining mazmunini aytarliq chuqur yoritib bera olmasada, uning mazmunini maishiy janr yoʻnalishida ifodalashga uringan. Xuddi shu yoʻsinda maqtanchoq toshbaqaning uzoq yurtlarga safari miniatyurada uning uchib borayotganini koʻrib turgan odamlarning hayratlanishi aks ettirib, asarning nasihatimiz asosi bir chetda qolib ketgandek tuyuladi. XVI asrning 2 chi yarmida ishlangan “Majlis-ul Ushshoq” miniatyurasi ozgina ifoda orqali ijodiy individuallikka erishish oʻz kasbining mohir ustasi ekanligidan dalolat beradi. Boy xonadon hovlisidagi mungli musiqa tovushi qaygʻuli aza sahna koʻrinishini ifodalaydi. Bu miniatyuradagi mavzu dramatik-ekspressiv holatni tasvirlashi kerakligiga qaramay, u janrli (uslubiy) harakterga egadir. Bu holatni miniatyuradagi qaygʻuni turlicha aks ettiruvchi sahna qatnashchilarining jonli holatlari, maishiy sharoitni aks ettiruvchi detallarga urgʻu berilishi, hovlidan tashqaridagi manzara bezaklarining kamligida koʻrishimiz mumkin. Saʼdiyning “Boʻston” asariga Buxoroda hijriy 974 (m. 1566-67 yillar) yilda, Abdulazizxon I davrida uning vazirga teng ayonlaridan biri Xoʻja Kamoliddin Xusayn uchun ishlangan miniatyura oʻta

qobiliyatli miniatyurachi rassom tomonidan bajarilgan. Rassom, ko‘p figurali kompozitsion tuzilishini talab qiluvchi mavzu tanlaydi; ko‘plab tomoshabinlarni jalb etgan kurash musobaqasi, shox kemasi va uning a‘zolari, odamlar bilan to‘la boyxonadon tasvirlari shular jumlasidandir. “Podishox va mast qozi” mavzuidagi miniatyura o‘ziga xos bo‘lib, sevgi extiroslardan xushini yo‘qotgan va kayfu safoga berilgan qozining benihoya mast holda shox nazariga tushgan holati aks ettirilgan. Rassom me‘moriy obidalardan iborat bo‘lgan murakkab kompozitsiya tuzadi - ko‘cha bilan toshdan naqshinkor qilib terib bezatilgan peshgoh – hovlichani bir-biridan ajratib turuvchi, g‘ishtdan qurilgan devor va asosiy darvoza, hamda yuqorisi ko‘shki-ravonli (павилион) ikki qavatli uy fikrimiz dalilidir. Orqa planda gulzor, oltin rangli tepalik, to‘q havo rangli tun samosida porlab turgan yulduzlar va pastga qaragan yarim jy o‘z aksini topgan. XVI asr miniatyura san‘atida adabiy manbalar asosida yaratilgan qo‘lyozmalar alohida o‘rin tutadi. Xususan, Firdavsiyning “*Shohnoma*”si, Navoiy asarlari, “*Boburnoma*” va boshqa manbalar tasviriy san‘atda o‘z ifodasini topgan. Miniatyuralarda shoirlar obrazlari, adabiy qahramonlar va ularning voqealari san‘atkorona talqin qilingan bo‘lib, ular xalqning estetik qarashlari va badiiy tafakkurini aks ettiradi[4]. Xizmatkorlar, qurolli posbonlar, ko‘chadagi shohona egarjabdug‘li podshoh oti, darvoza tabaqasini oxista ochayotgan darvozabon, g‘ishtdan naqshinkor qilib terilgan hovli o‘rtasida ikki yosh mayparastlar bilan birga juda ham mast holatga tushgan qozi va bundan nomaqul ko‘rinishidan hayratlangan podshoh, hamda uy derazalaridan qarab turgan, ajablanishdan barmoqlarini lablariga qo‘ygan ikki ayol figuralari – bularning barchasi Sa‘diy asarining asosini miniatyurada tasviriy uslubda bayon etilgan. Miniatyurachi rassomning umumiy uslubini nozik ishlangan figuralar, me‘moriy shakllar va naqshlarning sinchkovlik bilan chizilganligi, manzaraning har bir detallargacha ishlab chiqilganligi, xushchaqchaq yorqin ajoyib uyg‘unlashgan ranglar aniqlab beradi. Biroq bularning barchasi befarq tasvir chegarasidan chiqmagan holda uslubiy mahorat bilan ishlanishi uning asosiy vazifasini aniqlab beradi. XVI asrning 2-yarmidagi sharq klassik badiiy adabiyot asarlarining g‘oyaviy mazmunini chuqur ochib berishni yoki voqelikni obrazli, ifodali aks ettirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ymagan. Egalik qiluvchi homiylar (ular qatorida ba‘zan xon va uning oila a‘zolari ham bo‘lgani) ning judda sodda, oddiy, didiga mos yaratilgan miniatyuralar yuqori ruhiy qoniqish izlamaydilar, balki faqatgina tashqi ko‘rinish, yuqori mahoratli uslubiyati va yorqin bezakli ranglar uyg‘unligi bilan o‘ziga rom etadilar. Ular O‘rta Sharq miniatyura an‘analarida ishlanib, bazmu-jamshid, ishqiy uchrashuvlar, jang manzarasi, ko‘ngilochar bog‘ sayli va boshqa xolis (нейтрал) mavzularda bo‘lib, ular qo‘lyozmalar sifatida mos kelmagan matnlar bilan boyitilgan.

XVI asr Buxoro miniatyurachi rassom Abdullo asarlarida saroyning miniatyuralar bilan nafsini qondirish yoʻnalishi oʻz aksini topgan. Usta Abdulla koʻp figurali kompozitsiyalar yaratish boʻyicha mohir boʻlgan, biroq uning eng yaxshi koʻrgan mavzusi bu sevishganlar mavzusidir. Figuralar asosan yirik boʻlib, koʻp hollarda ular butun bir varaq yuzasini egallaganlar va ularning kiyimlari, hamda bezaklari bir-biriga qarama-qarshi yorqin rangli boʻyoqlarda erinmasdan chizib chiqilgan. Saʼdiyning “Boʻston” asariga ishlangan sevgi mavzusiga bagʻishlangan 2 miniatyura barcha uslubiy jihatlariga koʻra Abdulla qalamiga mansub ekanligidan dalolat beradi. Qoʻl yozma hijriy 983 yilda (1577-1576 yillarda) yuqorida aytib oʻtilganidek Kulangi tahallusi bilan nom qozongan hattot Mir-Xusayn tomonidan qayta koʻchirilgan. Bu qoʻlyozma asar Buxoroda qayta koʻchirilganligiga shubha yoʻq. Qoʻlyozma roʻyxatidagi 2 miniatyura Saʼdiyning obrazlarsiz ibratli, maslahatlarga boy, nasihatombuz masallarga, bagʻishlangan. Ular gullarga burkangan, shaqirab oqayotgan jilgʻa, bahoriy gullarga burkangan daraxtlar, oltin rangli togʻlar, bulutlari gorizont qatorlab joylashgan koʻm-koʻk osmon hamda yam-yashil maysazor fonida ikki sevishganlarning visol damlari aks ettirilgan. Ularning birida tiz choʻkkan, qiz esa uning qarshisida bosh eggan holda tik turibti, ikkinchi miniatyurada esa qiz yigitning tizzasida oʻtirgan holda unga uzatilgan may toʻla piyolani olishga hozirlangani tasvirlangan. Ularning gavda holatlari teatr sahna koʻrinishidagi kabi nozli yuzlari miniatyuracha bir qarashda kishini maftun etib shu zahoti yoddan koʻtariluvchi dilbar, nazokatlidir. Miniatyuradagi bunday tashqi bezakdorlik uslubi, miniatyura chetlarini bezatib turgan, suyultirilgan oltin bilan serxasham qilib ishlab chiqilganligiga monand keladi. Amir Xusrav Dehlaviyning “Tarixi - Hizirlon” asariga bir qator miniatyuralar mahorati oʻrtaxol boʻlgan, biroq koʻplab neytral mavzularda ijrochilik uslubini bir qadar charhlagan miniatyurachi rassomning katta ehtirosi bilan amalga oshirilgan. Bu rassomning miniatyuralari kompozitsion tuzilishi, ishtirokchilar tarkibi va manzara ifodasida oʻziga hoslik sezilib turadi. Figuralar harakati chaqqon emas, chizma tasvir bir oz qattiqroq (qoʻpolroq), manzara esa nisbiy bezakdor. Shularga qaramay ular kishi nigohiga yoqimli boʻlib bu holat rassomning asosiy maqsadi boʻlsa kerak. Gumbazli koʻshk tasvirlangan miniatyurada saroy aʼyonlari, xizmatkorlar, musiqachilar, bazmi jamshid aʼzolari libosining yorqin ranglarda chiroyli tasvirlanishi, Behzod ijodidagi kabi kuzgi chinor, naqshinkor bezatilgan koʻshk, gʻishtlar bilan gilammisol bezatilgan maydonga koʻrinishi ham ranglarga boy goʻzaldir. Madaniy boyliklar tarixchilar uchun bu erda koʻplab liboslar, idish-tovoqlar, musiqa asboblari kabi, hamda meʼmorlik tarixchilari uchun esa koshinlar bilan bezatilgan koʻshklar, ulardagi tishli sharafalar, mexrobli peshtoq yuqorisida oq fonda tim havorang bilan chizilgan naqshinkor bezak,

ko'shkning ichkarisida esa qush va hayvonlardan iborat manzara kabi ko'plab qiziqarli materiallar (manbalar) joy olgan. Rassom hamma narsani qunt bilan batafsil chizib chiqqan va ulargina uning mahoratini aks ettiruvchi predmet bo'lib xizmat qilgan. XVI asrning 2-yarmida an'anachi rassom va gedonistik (huzur-halovatga intilish insonga hos oily hislat, deb hisoblovchi ta'limot tarofdorlari) – bezakchi yo'nalishidagi rassomlar fonida Muhammad-Murod samarqandiy kabi O'rta Osiyo novator (yangilik yaratuvchi) usta rassomlar alohida o'rin tutadi. 1556 yilda hattot usta Hamadoniy tomonidan xorazm viloyati hokimi Eshmuhammd uchun qayta ko'chirilgan "Shohnoma" qo'lyozma asariga ishlangan 115 ta miniatyura Muhammad-Murod Samarqandiy qalamiga mansubdir. Bu miniatyuralar qo'lyozma bilan bir qatorda ro'yxatga kiritilganmi yoki qo'l yozma tugallangandan so'ng bir oz vaqt o'tgach oldima-кетин varaqlarda tugallangan. Sa'diyning "Bo'ston" qo'lyozma asariga. To'rt miniatyurachi rassomlar tomonidan miniatyuralar ishlangan bo'lib (ularning birida 1616 yilda ishlanganligi haqida yozuv bor), ular orasida Muhammad-Murod Samarqandiy qalamiga mansub miniatyura ham bor ; shular bilan bir qatorda ikki ko'rinishdan iborat (diptix) mashxur miniatyura xam bor bo'lib, u ham Muxammad-Murod Samarqandiy tomonidan muhir qo'yilgan, u 17 asardan avval ishlanmaganligi ma'lum. Agarda bu holda mashxur egasi Muxammad-Murod Samarqandiy bilan isimdosh (adash) bo'lmasa, unda 1556 yilda qayta ko'chirilgan "Shohnoma" asariga rassom yoki 60 yildan oshiq ish faoliyati davrida yoki kitob qo'lyozmadan chiqqandan so'ng 10-20 yillardan keyin miniatyura ishlagan degsn taxminga kelishi mumkin. "Shoxnoma"ga ishlangan miniatyuralar mualliflarning yorqin ijodiy individualligini aniqlab beradi. Muxammad-Murod ehtirosli rassom bo'lib, u Firdavsiy ijodidagi qahramonlik ruhini aks ettirishiga juda monand tusha olgan. U an'anaviy tasviriy sxemada (схемада) neytral (бетапаф) mavzularni chetlab o'tgan. "Shoxnoma" asari tarkibidagi mavzulardan Muxammad-Murod zo'r va keskin g'ayratga boy mavzularni tanlaydi: temirchi Kovaning, yovuz Zaxxakka qarshi xalqni qo'zg'olonga ko'tarishi, tuhmatga uchragan Siyavushning sinovdan o'tishi va o'zini beayb ekanligini olov orqali isbotlab berishi, podishox va donolarning munozaralari, jangmanzarasi va shaxzodaning bevaqt halok bo'lishi kabi mavzularga boy ushbu poetic asar jo'shqin ijodkor Muxammad-Murod miniatyuralarda o'z aksini topgan. Jang mavzulariga boy bu asar matnlar bilan galma-gal ko'p figurali kurash manzaralari bilan almashinib takrorlanib keladi. Tasvirda hattoki ikki figurali yoki figura hamda sardorlar kurashi orqali rassom juda katta jang mavzusini ifoda eta olgan. Ba'zan tasvirda inson yuz tuzilishi juda ifodali, g'ayratga to'la bo'lib, harakterni to'la aks ettirmasada, ularning psixologik xolatlarini juda yaxshi ifodalagan. Muxammad-Murod engil konturlarni

yoqtirmaydi, unuing qalam tasviriga asabiy harakat xos bo‘lib, bu holat ba‘zan qalin, ba‘zan esa soch tolasi kabi ingichka chiziqlar orqali yoritilgan. U ranglarning yumshoqlashtirishni, yoki ranglar mutanosibligida rang-baranglikni ma‘qul ko‘rmagan. Uning asarlarida ranglarning umumiy uyg‘unligida ranglar mutanosibligi kuchli aks ettirilgan, balki ularning nim ranglaridan bir miniatyura asarining o‘zida osoyishta, spohlik bilan va yuqori darajadagi mahorat bilan mutanosib uyg‘unlashtirishni afzal ko‘rganligini kuzatishimiz mumkin. Muxammad-Murod ranglardan foydalanishda norealistik haqqoniylikdan qochadi, u osmonni ba‘zan oltin, ba‘zan esa to‘q qizg‘ish rangdan, tepaliklar esa sarg‘ish-malla va havo rangda, otlar to‘q qizil va och havo rangda tasvirlash orqali sodir bo‘layotgan voqealarni aks ettirishda ularning poetik ertakona karakteri ta‘sirini kuchaytirib beradi. Agarda liboslarda, atrof ko‘rinishning ba‘zi-bir detallarida u o‘z davriga sodiq bo‘lsa, u bu narsalarga o‘zining boshqa zamondosh miniatyurachi rassomlar kabi ahamiyat bilan katta o‘rin ajratmaydi, alohida urg‘u bermaydi. Muxammad-Murod Samarqandiy ijodida emotsional obrazlilik yuqori o‘rin tutgan bo‘lib, bu hol badiiy ifodalikka erishishdagi yangi uslubiyat yaratganligidan dalolat beradi. Shu munosabatda Samarqand miniatyura ustasining ijodi O‘rta Osiyo miniatyura maktabining XVII asrdagi rivojlanishini belgilab berdi. XVI asrning ikkinchi yarmida Sa‘diyning “Guliston” asariga ishlangan, O‘rta Osiyo miniatyuralari ro‘yxatidan o‘rin olgan, voqea xodisaning ruhiy (психологик) xolatini aks ettirishga intilish ruxiyati aks etgan miniatyura muallifi ijodi Muxammad-Murod ijodiy yo‘nalishiga juda yaqindir. Ahloqsizlik yo‘liga kirib qolgan qori tasviri aks ettirilgan miniatyura, yuqorida eslatilgan, ro‘yxatlarda 1566-1567 yillarda ishlanganligi qayd etilgan, Buxorolik rassom ijodiga mansub bo‘lgan bu miniatyuradagi tubdan farq qiladi. Bu erda podshoxning nazari tushgan qozining nomaqul holati ochiq-oydin tasvirlanmay, balki uni podshox oldiga olib kelinishi va bu o‘rinda extiroslarning jo‘shqin holati ustunlik qilganini ko‘ramiz. Bu erda voqea-hodisa uy holatidagi kabi podshoxning yostiqlarga suyanib, yon boshlagan holatida xona ichida aks ettirilgan. Rassom, me‘moriy, libos, bosh kiyimlardagi bezaklar u tomondan aniq va nozik aks ettirilgan bo‘lsa ham, tashqi detallarga aytarlik darajada e‘tibor qaratmaydi. “Guliston” asarini miniatyura bilan bezashda rassom kartina foni jigar rangning neytral turlaridan foydalangan bo‘lib, bu hol sahna ko‘rinishida ishtirok etuvchilar liboslarining yorqin ranglari bilan keskin farq qiladi. Asosiy diqqat e‘tibor ana shu bosh ishtirokchilarga qaratilgan. Oppoq soqolli qozining tiz cho‘kkan holdagi ayanchli figurasi kishida achinish hissini uyg‘otsa, uning yoqasidan tutgan qurollangan, asabiylashgan amir figurasi, bo‘lib o‘tayotgan voqealarni muhokama qilayotgan zodagon kishilar va yoshlarning holatlari sodir

bo'layotgan hodisaning dramatic holatidan darak beradi. Sa'diyning "Guliston" asarida bu holatdan zukkolik bilan qutilib chiqqanligi yozilgan bo'lsa ham, miniatyurada voqeaning yaxshilik bilan tugallanishiga ishora sezilmaydi. Rassom voqeaning eng kulminatsion nuqtasiga katta ahamiyat berib, ishtirokchilarning keskin ruhiy holatlariga urg'u bergan, xususan yuz ifodalarida sharq miniatyurasiga xos bo'lmagan, lekin Muxammad-Murod Samarqandiy qo'llagani kabi mimik ifoda began. Tasviriy realizmning shakllanishi Kamoliddin Behzod ijodi va uning maktabi O'rta Osiyo miniatyura san'atida realizm unsurlarining shakllanishiga asos soldi. XVI asr miniatyuralarida inson qiyofasi, kiyim-kechak, saroy interyeri, me'moriy obidalar va tabiat tasviri aniq va jonli ifodalanadi. Bu esa miniatyuralarning nafaqat badiiy, balki tarixiy hujjat sifatida ham qimmatini oshiradi[5]. XVII asr boshlariga kelib O'rta Osiyoda an'anaviy usulda ishlovchi rassomlar ko'pchilikni tashkil etdi, ular nafaqat qonunlashtirilgan tasviriy sxema asosida ko'chirish, balki ko'p hollarda trafaret yoki tayyor sur'at ustidan qalam yurg'azib, ostidagi oq qog'ozga nusxa ko'chirish hamda ranglash yo'llaridan ham foydalanganlar. Biroq davr talabi hamda ishtiyoqiga moslashish rassomlarga hatto ba'zi bir yangiliklar kiritishga intilish uyg'otdi. Bu borada S.Shedrin nomidagi kutubxonada saqlanayotgan 2 ta qo'lyozmadagi miniatyuralar juda (характерлидир) katta ahamiyatga ega. Bu qo'lyozmalar bir davrning o'zida Buxoroda yaratilgan bo'lib, 1603 yilda Firdavsiyning "Shoxnoma" asariga, hamda Amir Xusrav Dexlaviyning asarlariga 1603-1604 yillarda ishlangan. "Shoxnoma"ga ishlangan miniatyuralarning ko'pchiligining kompozitsiyasi an'anaviy, figuralar esa (шаблон) bir qolipdan chiqqan. Biroq qahramonlarning jasoratlariga bag'ishlangan mazmunda, maxluq bilan olishuv va olishuvga qudratli kuchlarning ajoyib, mo'jizakor aralashuvida rassom xalq ertaklari ruxiyatini aks ettirgan: oddiy-soddalik uslubidan foydalanagan rassom tasvirning soddaligi va bo'yoqlarning yorqinligi orqali asarga kutilmagan soflik olib kiradi. "Xamsa" ga ishlangan miniatyuralar nisbatan maxorat bilan yaratilgan. Bu erda bevosita o'zidan avvalgi miniatyuralarga e'rgashib an'anaviylikni saqlash, alohida miniatyuradan nusxa ko'chirishga nisbatan ko'proq o'rin egallaydi. "Iskandar va parilar" miniatyurasi shular jumlasidandir. Uning kompozitsiyasi 1566-1567 yillar "Guliston" asari uchun yaratilgan dengizdagi sayohat sahna ko'rinishi kompozitsiyasiga juda yaqin, shu sababli bo'lsa kerak, ularning ikkisi ham shunga o'xshash avvalgi kompozitsiyalardan foydalanilgan bo'lishi mumkin. Podshoxning kema shiyponchasida o'tirishi va dengizchilar, a'yonlar, musiqachilar hamda xizmatkorlar bilan to'la ikki qayiq kemadan uzoqlashib suzib ketishi; oldinda yovvoyi hayvonlar makon qilgan bir unumsiz qumloq, yana ham oldinroqda ikki oq baliq va suv to'lqinlarida ikki

yalang'och qizlar. Bularning barchasi shunday joylashtirilganki bir necha planning aldamchi ko'riniwini (illyuziyasini) vujudga keltiradi va shu bilan bir qatorda miniatyuraning umumiy tekislikda ishlanishi uslubiga shamolda shishgan elkan kabi tuyg'uni beruvchi kenglik va teranlikni aks ettiruvchi chizgilar kiritadi. Miniatyurada xarakterlar ko'p bo'lib, ularga ko'plab ishtirokchi odamlarning chalinayotgan karnay sadolarining shirin sasiga turli xolatlarda ko'rsatgan munosabatlarini aks ettirilgan. Yuqorida qayd etilgan Chaster Bitti kolleksiyasiga mansub bo'lgan, 1616 yilda ishlangan, ularning ba'zilari Muxammad-Murod Samarqandiy, Muxammad Sharif va Muxammad Darvesh tomonidan tamg'alangan "Bo'ston" asariga ishlangan miniatyuralar o'zlarining yuqori badiiyliigi bilan alralib turadi. Muxammad Darveshning Samarqandiy tahallusi bilan belgilagan, Britaniya muzeyida saqlanayotgan "Dostoni zebu-zovar" asariga ishlangan miniatyuralar joy olgan. Samoda uchayotgan, birdan yuqoriga ko'tarilib, uzoq vaqt muallaq turgan varrak kabi rassomning buyuk ijodi miniatyura san'atini kutilmagan holda yangi yuksaklikka olib chiqadi. Bunday yo'nalishdagi rassom "Zafar-noma" qo'lyozmasiga hijriy 1030 yilda (1628 y.) Samarqandda ishlangan bir qator miniatyuralarni ismi-sharifi noma'lum bo'lgan muallif bajargan. "Zafarnoma" kitobi A.Temurning g'alabalariga bag'ishlangan. Ushbu asar mavzular tanlanishining keng va rang-barangligi bilan ko'plab rassomlarning, xususan K.Behzodning e'tiborini jalb etadi. Ushbu asarga 1628 yilda Samarqandda murojat qilgan rassom bor-yog'i 12 ta miniatyura ishlangan. Muallif o'z asarlari uchun bu qo'lyozmazdan turli mavzularni tanlangan, ularning ko'plari Jahongir Temurning salb yurishi g'alabalarini aks ettiruvchi jang sahna ko'rinishlariga bag'ishlangan. Shular bilan bir qatorda miniatyuralar orasida ochiq sevgi va bazmi-jamshidga bag'ishlanga mavzular ham o'z aksini topgan. Bu miniatyuralarda barokko davriga xos uslublar ham sezilib turadi. Bu hol ijrochilikning dabdabaligida, kuchli uslubning qo'llanishida rango-ranglikdan dadil foydalanishda, hamda harakatlar va ehtirolarga boyligi bilan belgilanadi. Jang sahna ko'rinishlari har doimgidek rassom tomonidan tog'lar yon bag'rida aks ettirilgan (ko'plab janglar tekislikda kechganligiga qaramay), bunda ko'plab g'aroyib qoyalar va yolg'iz daraxtlarning bukiluvchan tanalari, egri shohlarining shamolda tebranishi va qizargan barglarining shabbodalar olib ketishi umumiy ko'rinishga o'ziga xos tashvishli holat bag'ishlaydi. Askarlar ot ustida eldek yugirib ba'zi hollarda e'sa piyoda askarlar qo'l jangi bilan mashg'ul bo'lib kamondan o'q otish, nayzalarni bir-biriga yo'llash, qilichlari bilan jang qilish holatlari, inson va otlar figuralari jazavali shiddat bilan tushunib bo'lmas harakatlar bilan yo'naltirilgan harakatga qarshi turish holatlari mahorat bilan tasvirlangan. Miniatyuradagi murakkab rango-ranglik holati

havorangdan pushti qizg'ishrangga o'tilishi, yashil rangdan qizg'ish olovrangga o'tilishi yorqin sariq rangdan siyohrangga o'tilishida qarama-qarshi ranglarning bir-biriga o'tishdagi boy mahoratni belgilab beradi. Bu jang ko'rinishlarida qurollarning jarangi, karnaylarning o'ziga xos tovushlari, yaradorlarning ingrashi, eshitilayotgandek rux berib, Temurning kavkaz tog'larida To'xtamish ustidan qozongan g'alabasi, Sharofiddin Ali-Yazdiy yozib qoldirganidek, A.Temur "Shamol kabi daryoni kesib o'tib, dushmanga qilgan hamlasi, uning yaltiragan qilich bilanmanfur dushmanni qirib tashlashi, tekisliklar va cho'lu biyobonni dushman qoniga botirishi va borliqqa o'z qilichi bilan g'alaba kurtagini ochilishiga majbur qilgan". Bu jang. Biroq bu harakatlarning avj olishi, ranglarning yorqinligi, jonsarak manzaraga xos, "Zafarnomaga" ishlangan illyustratsiyalaridan birida o'z aksini topgan shoxona ba'zim sahna ko'rinishidagi osoyishtalik jonsarak manzaraga xosdir. Bu rassom o'zi badiiy dunyoqarashi orqali oz asarlarida manzarani xuddi shunday aks ettirgan. Boshqa buyuk ijodkorlar kabi uning ham ijodiga taqlid qiluvchi ikkinchi darajali taqlidchilar ham bo'lgan.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, XVI asr O'rta Osiyo miniatyura san'ati saroy hayoti, adabiy manbalar va tasviriy realizm uyg'unligi orqali o'zining yuksak darajada rivojlanganligini ko'rsatadi. Ushbu davr miniatyuralari nafaqat o'z davrining estetik qarashlarini ifodalaydi, balki bugungi kunda ham madaniy va tarixiy meros sifatida ilmiy tadqiqotlar uchun muhim manba hisoblanadi. Miniatyura san'ati xalqning ma'naviy xotirasi va estetik didini aks ettiruvchi yuksak badiiy hodisadir. Uning madaniy meros sifatidagi o'rni nafaqat tarixiy, balki hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. Bu san'atni asrab-avaylash va yosh avlodga yetkazish, xalqimizning boy ma'naviy merosini saqlashning eng muhim omillaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashrafi, A. (1997). *O'zbekiston miniatyura san'ati tarixi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Navoiy, A. (1991). *Xamsa* (miniatyura nusxalari asosida). Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti.
3. Suleymanov, R. (2005). *Sharq miniatyura maktablari va ularning o'ziga xosligi*. Samarqand.
4. Navoiy, A. (1991). *Xamsa* (miniatyura nusxalari asosida). Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti.

5. Roxmanov, Sh. (2010). *Kamoliddin Behzod va Sharq miniatyura san'ati*. Buxoro.
6. Ibodov, I. S. (2023). O 'ZBEKISTONDA MUZEY PEDAGOGIKASI VA MENEJMENTIGA NAZAR. *Science and innovation*, 2(Special Issue 10), 158-160.
7. Ibodov, I. (2022). AMALIY SAN'AT ASARLARINI TA'MIRLASH VA SAQLASH TUSHUNCHALARI. *Science and innovation*, 1(C4), 107-111.
8. Юсупалиева, Д. К. (2020). Традиции архитектурной культуры Узбекистана. *Modern Science*, (2-1), 23-26.
9. Юсупалиева, Д. К. (2021). СОТРУДНИЧЕСТВО УЗБЕКИСТАНА СО СТРАНАМИ АЗИИ. *Новые импульсы развития: вопросы научных исследований*, (1), 255-259.
10. Юсупалиева, Д. К. (2021). ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ. *Мир в эпоху глобализации экономики и правовой сферы: роль биотехнологий и цифровых технологий*, 131.
11. Юсупалиева, Д. К. (2021). ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ В ПАРКАХ КУЛЬТУРЫ И ОТДЫХА. *ББК 70 А76 Под общей редакцией ИИ Ивановской, МВ Посновой, кандидата философских наук*.
12. Yusupaliyeva, D. Q. (2024). NOMODDIY MADANIY MEROSNI MUHOFAZA QILISH, ASRASH VA TARG'IB ETISH MASALALARI. *Inter education & global study*, (4 (1)), 334-342.
13. Юсупалиева, Д. К. (2020). Основные особенности политической системы общества. *Молодой ученый*, (46), 520-522.
14. Yusupalieva, D. K., & Sodirzhonov, M. M. (2017). Mass media in Uzbekistan: development trends, dynamics and prospects. *Modern Science*, (1), 23-25.
15. Ганиева, Э. Р. (2018). Трансформация коммуникативной функции кино в эпоху глобализации. In *Культурология, искусствоведение и филология: современные взгляды и научные исследования* (pp. 8-12).
16. Ganieva, E. R. (2022). Genesis and Evolution: From Multi-Part TV Film to TV Series. *International Journal on Integrated Education*, 5(4), 286-290.
17. Ganieva, E. R. (2015). Prospects of development and modernization of cinema reproduction channels in Uzbekistan. in the world of science and art: questions of Philology, art criticism and cultural studies. no. 43.

18. Yuldasheva, M., & Qolqanatov, A. (2022). O 'ZBEKISTONDA MUZEY MENEJMENTI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH XUSUSIYATLARI. *Oriental art and culture*, 3(1), 254-260.
19. Kholmuminov, Muminmirzo, and Asilbek Qolqanatov. "The Formation of the First Libraries in Uzbekistan and the Role of Increasing the Cultural and Educational Awareness of the Population." *image* 4.12 (2021): 146-151.
20. Zokirovich, Muminmirzo Kholmuminov, and Asilbek Kolkanatov Nazarbaevich. "A Look at the History of Club Establishments and Cultural and Educational Process in Uzbekistan." *JournalNX* 8.2 (2022): 9-15.
21. Nazarbaevna, Q. A., & Serjanovich, K. S. (2024). The Importance of Scenario in Cultural Events. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 4, 259-262.
22. Rustamov, M. (2025). The importance of cultural and art institutions in the development of the tourism sector (on the example of the activities of theaters and cultural centers). *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(6), 70-74.
23. Kalkanatov, Asilbek. "PROFESSIONAL QUALIFICATION OF THE MANAGER IN THE CULTURAL FIELD." *JOURNAL OF ECONOMY, TOURISM AND SERVICE* 2 (2023): 19-23.
24. Nazarbai, Kolkanatov Asilbek. "NEW VOICE IN UZBEK DIRECTION." *Journal of Innovation, Creativity and Art* 2 (2023): 65-70.
25. VA, INSONGA E'TIBOR, and SIFATLI TA'LIM YILI. "Imom Buxoriy saboqlari."
26. Nazarbay o'g'li, Q. A., & Eldor o'g'li, J. Z. (2025). AUDIOVIZUAL INDUSTRIYA TÚSINDIRMESI. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(5), 122-129.